

Bilić, Anica

**POETSKA KLIMATOLOGIJA U SONETU *JESENJE VEČE*
ANTUNA GUSTAVA MATOŠA
U POVODU 150. GODIŠNJICE ROĐENJA 1873–2023
I 110. GODIŠNJICE SMRTI 1914–2024**

Uvod

U radu se objavljuju rezultati interpretativnoga čitanja soneta *Jesenje veče* Antuna Gustava Matoša u kontekstu poetske klimatologije i lirske meteorologije. Istraživačka pozornost usmjerena je na ulogu krepuskolarnih i klimatoloških motiva te sinestezije u stvaranju jesenskoga ozračja. Propituje se egzistencijalna podloga Matoševa simbolizma te uloga motiva godišnjega doba i doba dana u stvaranju atmosfere kasne jeseni i mračnoga pesimizma te dekodiranju simboličnoga ozračja do kojega dovodi epifanijska slika kasnojesenskoga krajolika. Parcijalnim simbolom jablana poantira se misao o čovjekovoj usamljenosti svemirskih razmjera.

Cilj je istraživanja ukazati na vezu Matoševe poetske klimatologije i meteorologije s epifanijom i simbolizmom u antologijskom sonetu *Jesenje veče*. Istraživanje je nastalo u povodu 150. godišnjice rođenja Antuna Gustava Matoša kao dokaz njegove čitljivosti i prihvatljivosti u 21. stoljeću.

**Majstor pejzaža, soneta, artist, modernist i simbolist
Antun Gustav Matoš**

U literarnohistoriografskoj memoriji Antun Gustav Matoš ostao je upamćen kao pejzažist koji je žanrovski osamostalio i humanizirao pejzaž te kao vrhunski sonetist s 56 soneta¹ od ukupno stotinjak lirskih pjesama, a prema ocjeni Antuna Barca „desetak njih ide među najbolje, što je naša lirika uopće dala“.² Među antologijskim uspješnicama na vrhu hrvatskoga pjesničkog Parnasa, Ivo Frangeš donosi općeprihvaćenu valorizaciju konstatacijom: „Sonet *Jesenje veče* općenito se uzima kao jedna od najljepših pjesama Matoševih.“

Matoš je napisao sonet *Jesenje veče* 1909., objavio ga u *Hrvatskom đaku* 1910. (god. IV., br. 3–4) te je uvršten u zbirku *Pjesme*, postumno objavljenu u Zagrebu 1923. na 61. stranici. Navedeni se sonet nalazi u antologijama hrvatskoga lirskoga pjesništva te u planu i programu Hrvatskoga jezika, odnosno u čitankama za srednje strukovne škole i gimnazije Republike Hrvatske kao školski primjer pejzažnoga pjesništva, uzorak impresionizma i simbolizma, uzorni sonet, ogledni primjer estetike artizma, fonetskoga te akcenatsko-silabičkoga čitanja, vježbalište stilskih izražajnih sredstava kao što su sinestezija, asonanca, aliteracija, figura etimologica, opkoračenje i dr. Sonet *Jesenje veče* dobro je obrađen i interpretiran

¹ Ante STAMAC: *Pojmovno i slikovno pjesništvo*, Zagreb, 1977.

² Antun BARAC: *Knjiga eseja: Stihovi A. G. Matoša*, Zagreb, 1924. 150.

iz pera i fokusa Ive Frangeša,³ Zorana Kravara,⁴ Branka Vuletića,⁵ Cvjetka Milanje,⁶ Nine Aleksandrov-Pogačnik⁷ i dr. te ima zapaženu povijest recepcije i interpretacija koje su zauzele zapaženo mjesto u književnoznanstvenoj misli, počevši od zagrebačke stilističke škole.

Uništavaju li književnoznanstvene i stilističke interpretacije užitek čitanja?

Interpretacija književnoga teksta iziskuje čitateljske kompetencije te književnopovijesna i književnoteorijska znanja, a za doživljaj dostatan je susret s tekstom. Nastava hrvatskoga jezika usmjerena je na stjecanje osnovnih čitateljskih i interpretativnih kompetencija. Užitek čitanja počesto uništavaju interpretacije pisane stručnim i znanstvenim diskursom koji su po svojoj naravi emocionalno prazni i impersonalni, temeljeni na znanstvenoj metodologiji i stručnoj terminologiji za koje su potrebne kompetencije, stručna i teorijska znanja te zahtijevaju od recipijenta intelektualni napor.

Iskustvo čitanja kao subjektivan čin razlikuje se od čitatelja do čitatelja. Na doživljajnoj razini prvotna čitateljska reakcija odnosi se na sviđanje. Širi čitateljski krugovi prosuđuju o tekstu na temelju doživljaja zadovoljstva i nezadovoljstva, ugone i neugode, sviđanja i nesviđanja. Kako doseći recepcijski i estetski hedonizam? Kojim je strategijama moguće prevladati emocionalno-doživljajnu fazu ugone i neugode, sviđanja i nesviđanja i doći do cjelovitoga užitka čitanja koji objedinjuje recepcijski i estetski hedonizam te potiče estetsko vrednovanje, kritičko, skrbno i kreativno mišljenje?⁸

Iz mnoštva čitateljskih preferencija i praksi čitanja, izdvojit ćemo oniričko čitanje koje, oslanjajući se na imaginaciju, stvara posebnu nadogradnju čitanja. Francuski filozof, književni kritičar i povjesničar znanosti Gaston Bachelard (1884–1962) uveo je čistu kritiku čitanja zasnovanu na užitku proizašlom iz čitanja-sanjarenja kao euforične, razdragane prakse čitanja.⁹

Od poetike poetske slike preko fenomenologije poetske imaginacije do poetike epifanije

Pjesnička slika bit će nam polazište za ulaz u estetsko doživljavanje i alat za interpretaciju znamenitoga soneta *Jesenje veče* Antuna Gustava Matoša, a

³ Ivo FRANGEŠ: *Antun Gustav Matoš, „Jesenje veče“*, Umjetnost riječi, 1958, II./3, 110–124, II./4, 163–170.

⁴ Zoran KRAVAR: *Stih i kontekst: O stihu Matoševa soneta Jesenje veče*, Književni krug, Split, 1999, 97–126.

⁵ Branko VULETIĆ: *Umijeće interpretacije: Fonetika pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000, str. 209–218.

⁶ Cvjetko MILANJA: *Hrvatsko pjesništvo 1900. – 1950., Pjesništvo hrvatske moderne: Antun Gustav Matoš*, altaGAMA, Zagreb, 2010, 191–211.

⁷ Nina ALEKSANDROV-POGAČNIK: *Mjesto soneta Jesenje veče u Matoševom lirskom govoru*, Kolo, 3, Matica hrvatska, Zagreb, 2014.

⁸ Anica BILIĆ: *Hedonizam u teksturi, partituri,aturi, kulturi i literaturi*, Vinkovci, 2022.

⁹ Gaston BAŠLAR: *Voda i snovi: Oglad o imaginaciji materije*, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1998, 5–28; isti: *Vazduh i snovi: Oglad o imaginaciji kretanja*, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2001, 310–318.

teorijska uporišta crpit ćemo iz fenomenologije poetske imaginacije Gastona Bachelarda i njegova koncepta poetske slike koja proizlazi iz imaginacije.¹⁰

Gaston Bachelard, apologet pjesničke slike, razvio je poetiku poetske slike u kojoj je ključni pojam imaginacija, pod kojim podrazumijeva sposobnost oblikovanja i preoblikovanja zamišljene, odsutne ili potisnute slike bez uvažavanja prethodnih kulturnih i povijesno stečenih značenja. Fenomenologiju poetske imaginacije razvija s polazištem u neposrednom iskustvu, a ne u racionalnom znanju te stvaralačku imaginaciju smatra temeljem znanstvene spoznaje.

Prema Bachelardovoj fenomenologiji poetske imaginacije slika se oblikuje u svijesti vezujući se uz materijalne elemente – vodu, zemlju, zrak i vatru, koje smatra *hormonima imaginacije* stoga se naziva još i fenomenologijom elemenata. Fenomen pjesničke imaginacije arhetipsko-simbolički klasificira ovisno o elementima zemlje, vode, zraka i vatre kao načelima umjetničkoga djela. Bachelardova fenomenologija imaginacije izrasla je iz kritike imaginacije zapadne kulture koja je preferirala sliku forme, racionalizirala ju i oduzela joj oniričke i imaginativne vrijednosti. U klasifikaciji slika kriterij mu je snaga slike koja proizlazi iz materijalnih elemenata na kojima se temelji, a ne forma ili oblik slike. Prema Bachelardu književna slika kao predmet imaginacije posjeduje oniričke sposobnosti.¹¹

Bachelard razlikuje formalnu, materijalnu i dinamičku imaginaciju. Pod formalnom imaginacijom podrazumijeva sliku forme, prisutnu sliku (ono što se vidi) kao odraz površine, deskripciju, reprezentaciju i imitaciju. Materijalna imaginacija podrazumijeva slike čija snaga proizlazi iz četiri osnovna elementa – vatre, vode, zraka i zemlje. Dinamička imaginacija podrazumijeva stvaranje uvijek novih slika na mjestu dodira subjekta i materije, čime uvlači recipijenta na kreativno sudjelovanje u činu imaginacije i kreiranju smisla razvijajući koncept aktivnoga čitatelja.

Poetska slika interpretacijski je ključ koji nam otvara prostor estetskoga doživljavanja i razumijevanja Matoševa soneta *Jesenje veče*. Pjesnička poetska slika¹² sazdana je od riječi, riječi predložuju motive, a motivi *oblaci, gorske strane, sjene, grane, njive, magle, kućica, toranj, sunce, vrbe, vrane, mrak, studen, suton, ceste, nemir, jablan, lišće, šapat, život, mrak i svemir* temu kasnojesenskoga pejzaža u poetskim slikama koje posvjedočuju kraj vegetacijske godine. Sadržajnom strukturom Matošev se sonet *Jesenje veče* referira na kasnojesenski pejzaž, smrt u prirodi, kraj vegetacijskoga ciklusa te suton kao umiranje dana. Okvir pejzažne slike kasne jeseni sezonski je uz dnevno vrijeme sutona, prijelaza između dana i noći. Krepuskularni motivi dana na izmaku potrepljuju shemu pada, sve je u znaku (o)padanja, zamračenja i slabe energizacije. S gubitkom perspektive korespondira omagljen pogled na panoramu sela s tornjem kao dominantnom vertikalnom točkom i jedinim elementom

¹⁰ Gaston BACHELARD: *Poetika sanjarije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.

¹¹ Gaston BAŠLAR: *Vazduh i snovi, Ogled o imaginaciji kretanja*, str. 312.

¹² Književna slika može biti pjesnička i prozna, a pojam poetska slika rabi se u estetskom smislu te je pojam pjesničke poetske slike žanrovski i estetski precizniji od uopćenoga pojma književne slike. Miloslav ŠUTIĆ (prir.): *Pesnička slika*, Beograd, 1978, 5.

kulturnoga krajolika u prirodnom okruženju. Žuta rijeka s monotonim sjenama prokazuje karakter mutne vode s lošim emocijama, štetnom, negativnom energizacijom i najavom kraja prirodnoga ciklusa. Zamućena voda, mješavina vode, zemlje i suhoga lišća, nije ogledalo svemira zatrtoga teškim oblacima niti u nju može uroniti oko promatrača, čime ne ostavlja prostora za uzlet u prostor imaginacije niti za poniranje u dubinu nutrine. Poetska slika jesenskoga sutonskoga pejzaža nelagodni je prostor besperspektivnosti i pesimizma fizičkoga tipa.

Iz motivskoga rekvizitarija poetske pjesničke slike izdvojit ćemo slike vrba i jablana budući da u jesenskoj ikonografiji kontinentalnoga krajolika dominira listopadno drveće, koje mijenja boje lišća u raskošnoj paleti nijansi od zelene preko crvene, purpurne i narančaste do žute i smeđe, odbacuje lišće i ulazi u stanje mirovanja. (U hrvatskom jeziku opadanje lišća upisano je u naziv listopad za 10. mjesec kalendarske godine.) Drvo je kalendar smjene godišnjih doba, kalendar vegetacijskoga ciklusa te Gaston Bachelard konstatira: „Drvo je biće velikog ritma, istinsko biće godišnjega ritma”.¹³ Slike drveća, općenito uzevši, pokreću biljnu i dinamičku imaginaciju s obzirom na izdvojenost toga biljnoga organizma, a svaki je unikatan pa i kada pripada istoj vrsti, potom s obzirom na različite mu oblike, uspravno držanje te neprestano kretanje grana i lišća kao i rast u dvama različitim pravcima: krošnje koja stremlji prema nebeskim visinama, a korijen prema zemaljskoj dubini.

U Matoševu tekstu vrbe su u množini, jablan u jednini. Fitomorfizam drveća pokreće imaginaciju: vrbe obješenim granama, koje se spuštaju i povijaju prema zemlji potiču stvaranje slike potištene melankolije, tuge i žalosti, što se odrazilo i na terminologiju te prozirnom tvorbom upisalo u kolokvijalne nazive žalosna vrba ili jadika (lat. *Salix babylonica* L.). Jablan, drvo uske krošnje do 30 m visine, stremlji visini, nebu te vegetalizmom vrhova potiče doživljaj vertikalnoga dinamizma, koji povlači za sobom i vertikalno vrednovanje uzvišenoga, sublimnoga s duhovnim konotacijama te gordoga s moralnim konotacijama. Iz slike jablana proizlazi snaga uzdizanja jer „drvo je rezervat uzleta”.¹⁴ Bachelard smatra uzdizanje prvim načelom imaginacije: „od svih metafora, metafore visine, uzdizanja, dubine, spuštanja, pada su u pravom smislu riječi aksiomatske metafore.”¹⁵ Snaga slike usmjerava tjeskobu i oduševljenje. Motiv vrba u slici umiranja prirode i dana usmjerena je na negativne emocije i tjeskobu zbog čega interpretatori *Jesenje veče* smatraju sonetom tjeskobe. Izdvojena slika jablana neobično je snažna. Njegova izdvojenost poetsku sliku čini još intenzivnijom, snažnijom, pojačavajući recipijentski doživljaj, što potvrđuje Bachelardova konstatacija: „Što je drvo usamljenije, to snažnije osjećamo uspravno dejstvo posmatranja drveta.”¹⁶ Bachelardova poetika poetske slike inzistira na osamljenosti s obzirom na njezinu oslobađajuću stranu jer čitanjem „pomoću

¹³ Gaston BAŠLAR: *Vazduh i snovi, Ogled o imaginaciji kretanja*, str. 277.

¹⁴ Isto, str. 263.

¹⁵ Isto, str. 18.

¹⁶ Isto, str. 265.

poetikoanalize rekonstruiramo u sebi biće oslobodilačkih samoća¹⁷. Izolirana pozicija jablana unosi pozitivni dinamizam vertikalnosti oprečno prethodnoj slici sutonskoga kasnojesenskoga krajolika. Motivi organskoga svijeta dinamički su uhvaćeni u sezonskoj mijeni propadanja organske tvari te nestajanja boja i oblika u dnevnoj mijeni, u sutonu postupno uvodeći sliku u skorašnju akromatiku mraka, koji je kao aksiomatska metafora negativno vrednovan. Vertikalni dinamizam jablana referira se na spajanje zemaljskoga s nebeskim konstruirajući snažnu poetsku sliku uspona u kontekstu pada organske materije. Općenito uzevši nasuprot usponu životnog elana i vitalizma rane jeseni, kasna jesen označava pad materije i propadanje organskoga svijeta. Jablan „šapće o životu“, čime upućuje na sile biljnoga svijeta s kozmogonijskom moći te ambivalentno povezuje optimizam i pesimizam propadanja i optimizam obnavljanja, ponovnoga života svijeta bilina, dekadenciju i vitalizam, zazorno i sublimno kao opreke koje potvrđuju doživljaj književnoga svijeta A. G. Matoša. Slika jablana „kao samca usred svemira“, analogna je kozmičkim silama, a sonet preobražava u himnu vitalizmu i obnovljivoj snazi prirode. Poredba „samac usred svemira“ posvjedočuje Bachelardovu tezu da „poezija održava naše veze s kosmosom a ne s ljudima“.¹⁸

Zahvaljujući materijalnoj i stvaralačkoj imaginaciji, poetskim pjesničkim slikama koje se temelje na elementima kao što su voda (*rijeka*), zrak (*suton*, *mračno*), mješavina vode i zraka (*oblaci*, *magla*), zemlja (*gorske strane*, *ceste*), mješavina zemlje i vode (*mokre njive*), vatra (*sunce*) te drvo (*vrbe*, *jablan*) kao peti element¹⁹ izražena je univerzalna ideja o obnovljivoj sili života prirode, kozmogonijskoj sili koja pokreće ciklički tijek vremena.

Epifanijska slika jablana

U tematizaciji pejzaža s motivima koji predoduju dekadenciju, umiranje vegetativnoga svijeta i dana s jesenskim atmosferalijama uz vizualno zatamnjene kadra i akromatsku pozadinu ističe se imaginarni vegetalizam pružajući doživljajni vrhunac u izdvojenoj završnoj slici uzdižućega jablana, koji poantira sonet.

Poetska slika kasnojesenskoga sutonskog pejzaža, temeljena na sinestezijskom osjetilnom doživljaju, imaginira materiju te u konačnici rezultira epifanijskim doživljajem. Slika jesenskoga prostora organskoga svijeta konstatacija je gledanoga i realnoga, potiče kontemplaciju koja vodi prema epifanijskom doživljaju. Epifanijska slika kao čista poetska slika otkriva stvari za sebe, omogućuje putem osjetilnog doživljaja zbilje susret s vječnošću.²⁰ Osjetilni doživljaji kasnojesenskoga pejzaža stvaraju sutonsko raspoloženje otvarajući put mračnim slutnjama i pesimizmu. Impresionističke slike zasnovane su na

¹⁷ Sreten MARIĆ: *Među javom i med snom, Poetika Gastona Bašlara*, u: Gaston Bašlar, *Zemlja i sanjarija volje, Ogled o imaginaciji materije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2004, str. IV.

¹⁸ Isto, str. IV.

¹⁹ Gaston BAŠLAR: *Vazduh i snovi, Ogled o imaginaciji kretanja*, str. 252.

²⁰ Vlatko PAVLETIĆ: *Trenutak vječnosti, Uvođenje u poetiku epifanija*, Školska knjiga, Zagreb, 2008. 216.

deskripciji koja kao umjetnost oka aktivira duhovno oko te omogućuje vidjeti dublje, a osjetilni doživljaji integralnim duhovnim obuhvatom dovode u dodir s apsolutnom zbiljom, uvode u dubinu smisla života posredstvom gole istine postojanja te do uzdizanja u metafizičke visine.²¹ Analizirat ćemo kako epifanija svakodnevno preobražava u umjetničko, transcendentalno i metafizičko, a trenutni doživljaj u vječnu sadašnjost na motivu jablana u Matoševu sonetu *Jesenje veče*.

Apsolutni impresionistički prezent i statična epifanijska slika jablana

Epifanija je u Matoševu sonetu *Jesenje veče* pripremana pejzažnim, meteorološkim, sinestezijski doživljajnim, impresionističkim deskriptivnim slikama u sadašnjosti, ukočenoj apsolutnim „impresionističkim“ prezentom.²² Interpretirajući *Jesenje veče*, Ivo Frangeš posvjedočuje da se „impresionističko doživljavanje svijeta i zbivanja u njemu odlikuje (se) izvjesnom statičnošću: radnja vremenski nije određena odnosno vremenski se ne diferencira, nego se u njoj ističe upravo vremenitost, pa se gotovo uvijek više radi o stanju negoli zbivanju. To je neka vrsta stajaće, ukočene vječnosti. I u Matoševu sonetu nema sukcesivnosti, vremenske sukcesivnosti. Sve je položeno u istu vremensku ravninu, svi su glagoli u prezentu.“²³ Epifanijska slika ovjekovječila je motiv jablana u pejzažnom prostoru u trenu, *ovdje* i *sada*. Razlažući i obrazlažući poetičke zasade epifanije Pavletić je ustvrdio kako se „do bitnosti stvari dopire u sadašnjosti“.²⁴

Epifanija se javlja kao slika i audiovizualni fenomen, a u interpretiranom sonetu u ozvučenom motivu jablana, koji „lisjem suhijem šapće“ jer „uho je osjetilo noći“.²⁵ Impresionistički prezent apsolutne sadašnjosti predočuje sliku ovdje i sada, a takva je i slika kasnojesenskoga sutonskoga pejzaža s motivom jablana. Motiv jablana kao izolirana pojedinost obuhvaćen je integralno, osjetilno i spoznajno jer se epifanija u njemu očituje kao trag totalnog i vječnog u odjelitom, rasutom, fragmentarnom. Epifanija kao atemporalna i antientropična objava²⁶ stvara iluziju o zaustavljenom vremenu te o dokinutoj entropiji i kaosu suprotstavljajući im sliku uređenoga svijeta i reda koji se ogleda u slici zaustavljenoga trenutka. Epifanija je otkrivenje zbiljskog u zbilji i vječnog u prolaznom te stanje najvišeg stupnja zornosti i odraza predmeta u svijesti.²⁷ Motiv jablana poprima posebno značenje, u njemu običnom otkriva se neobično i iznimno. Epifanijska slika jablana odražava stanje svijesti te se iznenada u riječima i slici ispoljava duh te omogućuje proniknuće u bit.

²¹ Isto, str. 216.

²² Vanja BUDIŠČAK: *Impresionizam u Matoševu pjesništvu*, Kolo, časopis Matice hrvatske, 2014. 24/3. 77–89.

²³ Ivo FRANGEŠ: *Stilističke studije: Antun Gustav Matoš, Jesenje veče*, Naprijed, Zagreb, 1959. 105.

²⁴ Vlatko PAVLETIĆ: *Trenutak vječnosti, Uvođenje u poetiku epifanija*, str. 153.

²⁵ Gilbert DURAND: *Antropološke strukture imaginarnog*, Biblioteka August Cesarec, Zagreb, 1991. 81.

²⁶ Vlatko PAVLETIĆ: *Trenutak vječnosti, Uvođenje u poetiku epifanija*, str. 87.

²⁷ Isto, str. 24.

Pripremljena meteorološkim pjesničkim poetskim slikama kasnojesenoga pejzažnog sutona, epifanija zahvaća motiv jablana u trenutku vječnosti. Epifanija nastaje u prostoru trenutka²⁸ kada se predmet ili događaj, izdvoji iz svojega prostornoga konteksta u zaustavljenom trenutku, odnosno na presjecištu vremena i prostora te dovodi do spoznaje biti tog predmeta, koji se ukazuje kao stvar za sebe, stvar izvan vremena, u bezvremenskom prostoru. U sonetu *Jesenje veče* izolira se motiv jablana iz prostora i vremena te ukazuje kao epifanizirana pojedinost iz koje se iznenadno objavljuje otkrivenje suštine stvari u trenutku u kojem „zrači duša“ iz običnoga, svakodnevnoga. Slika jablana potpuno obuzima recipijenta i interpretatora. Epifanija, usredotočena na deskripciju i osjetilni doživljaj zbilje, pojačava doživljaj i estetski dojam. Intenzivno doživljena sinestezijska percepcija u lirskom tekstu recipijentu omogućuje otkrivanje ljepote u predmetnom, pojavnom svijetu i estetski užitek jer jablan kao estetski predmet odražava transcendentalno. Preko teme smrti prirode u jesen, pada organske materije, kraha i kraja vegetacijske godine/ciklusa objavljuje se u epifaniziranom jablanu ideja vitalizma zahvaljujući cikličkom protoku vremena i ideja artizma/esteticizma kao spoj kulta energije i kulta ljepote.

Impresionističke slike kasne jeseni dočaravaju stanje umiranja bilinskoga svijeta i atmosferu jesenskoga sutona s atmosferalijama oblaka i magle, zalazećim suncem i spuštajućim mrakom uz taktilni doživljaj hladnoće. Na tako pripremljenoj postupno zamračenoj pozadini u završnoj strofi izdvaja se svojom intenzivnošću i dominacijom slika jablana kao izoštren, zaustavljeni kadar. Fokusiranost na jablan kao uzvišenu točku u pejzažnoj slici s koje se najbolje vidi izdvaja ga iz cjeline i epifanizira. Prema Fryeu epifanija je uzvišena točka najbolje vizije stvari, „arhetip koji istodobno prikazuje apokaliptički svijet i ciklički poredak stvari“.²⁹ Jablan u epifanijskom fokusu posvjedočuje ciklički red prirodnoga vremena. Intenzivno doživljena slika jablana u trenutku njegova nametljivoga izdvajanja iz konteksta cjeline kasnojesenskoga krajolika otkriva duboki smisao neočekivanim iznenadnim otkrivenjem vitalizma u kontekstu zazornoga propadanja organske materije u nelagodnom okolišu. Epifanija u tekstu pojačava doživljaj otkrivenja životnosti u pojavnom koje se objavilo kao zazorno, odnosno propadajuće. Zahvaljujući epifaniji u mrtvom se otkriva živo, u sadašnjosti vječno, iz zazornoga se izdiže sublimno. Uspinjanje duha u vertikalni na samom vrhu životnosti analogno je sublimnom u smislu metafizičke i estetske veličine/visine. Epifanizirani jablan spoznaje se kao čista životna supstanca, uzdiže se do visina rezerviranih za Apsolut. Univerzalno je pohranjeno u partikularno, zbiljsko se podiže na razinu vječnog. Epifanija omogućuje susret s vječnošću putem osjetilnoga doživljaja zbilje te sagledava nadvremensku bit.

Shema pada i shema uspona

Kasnojesenski krajolik predočuje apokalipsu vegetativnoga svijeta, pad organskoga svijeta, zapadanje sunca i spuštanje mraka, što se uklapa u shemu pada Gilberta Duranda. Postupno gašenje dana u katrenima i mrak u tercinama

²⁸ Isto, str. 152.

²⁹ Prema: Vlatko PAVLETIĆ: *Trenutak vječnosti, Uvođenje u poetiku epifanija*, str. 17.

udružen s taktilnim motivom hladnoće izazivaju osjećaj tjeskobe i straha od mračnog lica vremena budući da je noć simbol vremena,³⁰ a epifanija tjeskobe pred temporalnošću sadrži dinamične slike pada. „Pad se pojavljuje čak kao proživljena esencija čitave dinamike mraka (...) sažima strašne aspekte vremena, a smrt je neposredna posljedica pada“,³¹ konstatira Durand u knjizi *Antropološke strukture imaginarnoga*. Antiteza padu je uzdizanje k uzvišenom. Vertikalizacija jablana kao aksiomatska metafora konotira visinu te sliku uspona popunjava moralnim i metafizičkim vrijednostima kao kontrapunkt padu, mraku i smrtnom vremenu. Durand također uviđa da „simbol stabla vodi ciklus prema transcendenciji, možemo utvrditi da smo nad njim samim zatvorili inventar pozitivnih arhetipskih valorizacija proizlazećih iz polemičke pobune protiv lica vremena.“³²

U sonetu kao tradicionalnom pjesničkom obliku strofični lom između dvaju katrena i dvije tercine podržava dijalektički organizirana unutarnja forma sadržajne strukture soneta sa shemom pada i shemom uspona. U prva dva katrena deskriptivno je predložena smrt kao zemaljska dimenzija impresionističkim slikama, a shemu pada potvrđuje pad organske materije, propadanje biljnoga svijeta, zapadanje sunca i padanje mraka. Tercine sadrže shemu uspona u sprezi s vertikalnim dinamizmom i refleksijom o vitalnoj energiji vegetativnoga svijeta i svijeta prirode općenito. Objava ponovnoga života ozvučena je govorom prirode u onomatopejskom izrazu „šapće o životu lisjem suhiem“. Misao o cikličkom životu prirode kao kozmičkoj snazi i dimenziji poantirana je u zadnjoj tercini. Arhetip stabla producira ciklični optimizam što posvjedočuje Durandova interpretacija prema kojoj nas „slika stabla odvodi (nas) od cikličkog sna ka progresističkom snu“.³³

Slika stabla označava tok,³⁴ vertikalizira simboličku poruku te prikazuje kozmički sažetak i vertikalizirani kozmos. „Po svojoj vertikalnosti, kozmičko stablo se humanizira i postaje simbolom vertikalnog mikrokozmosa kakav je čovjek. Vertikalizam značajno olakšava taj „tok“ između vegetalne i ljudske razine jer njegov vektor još pojačava slike uskrsnuća i pobjede.“³⁵

Prva dva katrena u znaku su smrti, propadanja organskoga svijeta, negativne energizacije krajolika i tjeskobe, odnosno sheme pada, dok posljednja tercina u znaku sheme uspona poantira vitalističku ideju o pobjedi života nad smrću, o obnovljivom životu prirode u ciklički pojmljenom vremenu izražavajući smisaonu bit soneta te u konačnici spoj kulta energije i kulta ljepote.

Matoševo *Jesenje veče* pruža sliku totaliteta, koju doslovce iščitavamo iz sintagme „Sve je“ i posljednje riječi *svemira* te interpretativnim čitanjem između redaka uočiti nam je prisutnost binarnih parova deskripcija – refleksija, dekadencija – vitalizam, pesimizam – optimizam, zemaljsko – kozmičko, smrt – život, tjeskoba – smirenost, napetost – opuštanje, nespokoj – pokoj u čemu

³⁰ Gilbert DURAND: *Antropološke strukture imaginarnog*, str. 81.

³¹ Isto, str. 95, 96, 97.

³² Isto, str. 294.

³³ Isto, str. 289.

³⁴ Isto, str. 290.

³⁵ Isto, str. 291.

prepoznamo dvojni diobeni sustav proizišao iz humanističke ontološke podjele moderne tradicije i zapadnoga mišljenja i oprečnost kao način mišljenja u Matoševu doživljaju svijeta, što se očituje se u dijalektički organiziranoj unutarnjoj formi sadržajne strukture interpretirana soneta i navedenim suprotstavljenim parovima.

U otklonu od soneta tjeskobe i nespokoja sudjeluje motiv jablana, epifanijski izoštren u zamračenom kadru, izdvojen estetski predmet koji otkriva prostore smisla, otvorene životu i ideji vitalizma, što preobražava u konačnici sliku mračnoga i hladnoga jesenskoga pejzaža u poetski govor spokoja, optimizma, vitalizma i života, a pejzažnoj pjesmi pridružuje označnicu refleksivne pjesme s prepletom elemenata impresionističke i simbolističke poetike.

Zaključak

Poetološka analiza impresionističke i simbolističke impostacije soneta *Jesenje veče* Antuna Gustava Matoša nije u kontradikciji s rezultatima analize temeljene na implementaciji fenomenologije poetske imaginacije Gastona Bachelarda i poetike epifanije kakvu je izložio Vlatko Pavlečić te antropoloških struktura imaginarnoga Gilberta Duranda. Polazište je interpretacije i s aspekta fenomenologije poetske imaginacije, poetike epifanije i simbolizma poetska slika u kojoj čitatelj otkriva duboki smisao. U okrilju poetike simbolizma poetska slika sutonskoga kasnojesenskoga pejzaža soneta *Jesenje veče* tumači se kao slika svijeta ideja, a jablan kao simbol ideje vitalizma i cikličkog obnavljanja života svijeta prirode uz druga tumačenja koja proizlaze iz pomišljiva konteksta antropomorfizirana krajolika s viškom značenja kao dodanom vrijednošću preslikanom na čovjeka: misao o čovjekovoj usamljenosti svemirskih razmjera kao i neshvaćenosti te mjesta u svijetu. Time se potvrđuje polivalentnost pjesničkoga simbola kojeg možemo prema klasifikaciji Winfrida Nötha³⁶ poistovjetiti s konotativnim znakom budući da mu značenje premašuje denotativno te njime doseže ideju. Cilj je simbolističkoj poeziji doći do ideje preko osjetilnih i verbalnih opažaja, odnosno od riječi preko slike do simbola. Simbolistička poezija omogućuje dublje sagledavanje prirode, isticanje biti i smisla te onog što joj je zajedničko s našim postojanjem te se simbolu jablana mogu pridružiti i konotacije egzistencijalno usamljenoga i neshvaćenoga izoliranoga pojedinca.³⁷

Epifanija pak izolira motiv jablana iz okoline, prostora i vremena, a čitatelju se ukazuje otkrivenje zbiljskog u zbilji, vječnog u prolaznom, egzistencije u empirijskom, dubokoga smisla, ideje vitalizma i vječnoga života prirode u cikličkom vremenu. Čitatelju na taj način pruža užitek otkrivanja smisla i ljepote preko estetskoga doživljaja.

Analitičkim postupkom s primjenom postavki fenomenologije poetske imaginacije utvrđujemo da se snaga pjesničkih poetskih slika u sonetu *Jesenje veče* temelji na materijalnoj imaginaciji proizašloj iz materijalnih elemenata vode (*rijeka*), zraka (*suton*, *mrak*), mješavine vode i zraka (*oblaci*, *magla*), zemlje

³⁶ Winfried NÖTH: *Priručnik semiotike*, Ceres, Zagreb, 2004.

³⁷ Cvjetko MILANJA: *Hrvatsko pjesništvo 1900 – 1950, Pjesništvo hrvatske moderne*, str. 46–54.

(*gorske strane, ceste*), mješavine zemlje i vode (*mokre njiwe*), vatre (*sunce*) i drva (*vrbe, jablan*) te na dinamičnoj imaginaciji koja navodi recipijenta na oniričko čitanje kao kreativni, sustvaralački akt, kojim otkriva potisnutu, skrivenu snagu slike. Primjenom poetičkih odrednica epifanije u sonetu *Jesenje veče* uočili smo da se iz doslovne slikovitosti zbiljskoga pejzaža izdvaja epifanizirani motiv jablana te se u njemu kao estetskom predmetu očituje transcendentalno, objavljuje otkrivenje cikličkoga života prirode i ideje vitalizma u prostoru ovozemaljske zazornosti tjeskobe i pesimizma te sublimnoga svemirskoga beskraja. Epifanizirana pojedinost razotkriva bitno: priroda i umjetnost pozivaju na prevladavanje egzistencijalne krhkosti otkrivajući nam ljepotu i vječnost preobražavajući linearni vremenski tok u oslobođeno postojanje, pružajući užitek u ljepoti umjetnosti, prirode i trenutku vječnosti.

U okrilju poetike simbolizma možemo konstatirati da je govor poetske klimatologije i lirske meteorologije upućen recipijentu, njegovu doživljaju i dojmu da bi preko njih dosegao svijet ideja. Užitek čitanja Matoševa soneta *Jesenje veče* upotpunjuje užitek interpretacije jer simbolistička poezija lavira između konkretnoga i apstraktnoga, a njezina namjerna zamućenost traži odgonetanje teških pjesničkih slika i misli te se na provjeri nalaze čitateljske kompetencije i imaginacija, koja aktivira oniričko čitanje kao posebnu nadogradnju čitanja zasnovanu na užitku kao euforičnoj, razdraganoj praksi čitanja.³⁸ Ima li većeg užitka od otkrivanja smisla u ideji vitalizma usprkos dekadentnom okruženju, stremiti duhovnoj vertikali te svjedočiti pobjedi nad smrću i besmisлом?! U tome mi se ukazalo pravo lice A. G. Matoša u dekadentnom okruženju i zazornom svijetu: neponovljiv, jedinstven Matoš, epifanizirani „samac usred svemira“, koji je i u agoniji smrtnoga časa prerezana laringsa lijevom rukom bio u stanju napisati antologijski sonet *Notturmo* i oprostiti se od života kojeg je strasno živio stvarajući ljepotu. Tako umiru najveći i žive u pisanoj riječi odolijevajući vremenu kao najstrožem kriteriju, a *Jesenje veče* čitljivo je i danas budući da je blisko postmodernom čitatelju koji preferira sinkroniju i sliku, vizualizaciju i reifikaciju te otvoreno logocentričnom čitatelju koji traži smisao i mogućnost suradnje s neprekidnim vremenskim tijekom, što je vječna žudnja svakog promišljanja o zadnjim stvarima.

³⁸ Gaston BAŠLAR: *Voda i snovi: Ogled o imaginaciji materije*, str. 5–28; isti: *Vazduh i snovi: Ogled o imaginaciji kretanja*, str. 310–318.

Literatura

- Nina ALEKSANDROV-POGAČNIK: *Mjesto soneta Jesenje več u Matoševom lirskom govoru*, Kolo, 2014/3.
- Gaston BACHELARD: *Poetika sanjarije*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1982.
- Antun BARAC: *Knjiga eseja: Stihovi A. G. Matoša*, Zagreb, 1924.
- Gaston BAŠLAR: *Voda i snovi: Ogled o imaginaciji materije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1998.
- Gaston BAŠLAR: *Vazduh i snovi: Ogled o imaginaciji kretanja*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2001.
- Anica BILIĆ: *Hedonizam u teksturi, partituri,aturi, kulturi i literaturi*, Vinkovci, 2022.
- Vanja BUDIŠČAK: *Impresionizam u Matoševu pjesništvu*, Kolo, časopis Matice hrvatske, 2014, 24/3, 77–89.
- Gilbert DURAND: *Antropološke strukture imaginarnog*, Biblioteka August Cesarec, Zagreb, 1991.
- Ivo FRANGEŠ: *Antun Gustav Matoš, „Jesenje več“, Umjetnost riječi*, 1958, II./3, 110–124, II./4, 163–170.
- Ivo FRANGEŠ: *Stilističke studije: Antun Gustav Matoš, Jesenje več*, Naprijed, Zagreb, 1959.
- Zoran KRAVAR: *Stih i kontekst: O stihu Matoševa soneta Jesenje več*, Književni krug, Split, 1999.
- Sreten MARIĆ: *Među javom i med snom, Poetika Gastona Bašlara*, U: Gaston Bašlar: *Zemlja i sanjarija volje, Ogled o imaginaciji materije*, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci – Novi Sad, 2004.
- Cvjetko MILANJA: *Hrvatsko pjesništvo 1900. – 1950., Pjesništvo hrvatske moderne: Antun Gustav Matoš*, altaGAMA, Zagreb, 2010.
- Winfried NÖTH: *Priručnik semiotike*, Ceres, Zagreb, 2004.
- Vlatko PAVLETIĆ: *Trenutak vječnosti, Uvođenje u poetiku epifanija*, Školska knjiga, Zagreb, 2008.
- Ante STAMAC: *Pojmovno i slikovno pjesništvo*, Zagreb, 1977.
- Miloslav ŠUTIĆ: *Pesnička slika*, Beograd, 1978.
- Branko VULETIĆ: *Umijeće interpretacije: Fonetika pjesme*, Matica hrvatska, Zagreb, 2000.

Abstract**Poetic Climatology in the Sonnet *Jesenje več*
by Antun Gustav Matoš**

This paper presents the results of an interpretive reading of the sonnet *Jesenje več* (Autumn Evening) by Antun Gustav Matoš in the context of poetic climatology and lyrical meteorology. The study primarily focuses on the role of twilight and climatological motifs and synaesthesia in creating an autumn ambience. It also examines the existential background to Matoš's symbolism and the role of a specific part of the year and a specific part of the day as motifs in creating an atmosphere of late autumn and dark pessimism, and in decoding the symbolic ambience that arises from the epiphanic imagery of a late autumn landscape. The poplar tree, used as a partial symbol, illustrates the concept of human loneliness of universal proportions.

The purpose of this study is to draw attention to the relation between Matoš's poetic climatology and meteorology and the epiphany and symbolism used in his anthological sonnet *Jesenje več*. Finally, this study was prepared on the occasion of the 150th anniversary of the birth of Antun Gustav Matoš, demonstrating the readability and acceptability of his works in the 21st century.

Key words: Antun Gustav Matoš, poetic climatology, twilight poetry, symbolism, epiphany, landscape.